

Indledning

I denne opgave vil jeg beskæftige mig med Peder Palladius' Visitatsbog. For at kunne forstå Visitatsbogen i dens rette ånd vil jeg først redegøre for Peder Palladius og hans samtid, reformationstiden. Dernæst vil jeg undersøge, hvorfor bogen blev til, og hvad dens formål og fokus er. Jeg vil se på dens særlige træk – fortælle-såvel som indholdsmæssige, og slutteligt vil jeg ridse hovedtrækkene op i forhold til periodens litteratur, særligt den af Palladius skrevne.

Reformationen

I senmiddelalderen er kirkelivet kommet i stærkt forfald. John Wycliffe (1324-84) og senere dennes discipel Jan Hus (ca. 1370- 1415) anklager den katolske kirke for bl.a. magtmisbrug. Denne fjendtlighed over for kirken vokser i omfang og kulminerer i de første årtier af det 16. århundrede.

En relativt ny strømning i det europæiske åndsliv er humanismen, der går ind for "Aandslivets Menneskeliggørelse og Verdsliggørelse"¹. Erasmus af Rotterdam (1466-1536) er central for denne bevægelse og mener, at man må gå "ad fontes", tilbage til kilderne - såvel de antikke forfatteres skrifter som bibelen. Han oversætter det Ny Testamente til *ordentligt* latin og afslører derved, at den katolske autoriserede bibeloversættelse indeholder en række misforståelser og forvanskninger. Oversættelsen udkommer i 1516 og bliver senere grundlag for Martin Luthers (1483-1547) oversættelse til tysk.

Den diskussion, som Erasmus' afsløringer starter, kommer først rigtig bredt ud med Luther. Han mener, at mennesket er født syndigt (arvesynden), at frelsen alene skyldes tro og forkaster alt, der ikke har rod i bibelen. I 1517 begynder han sin reformatorgerning med at fremføre teser om afladshandel. Luther ønsker ikke at gå så drastisk til værks over for den katolske kirke og "anser det for tilstrækkeligt at *omfortolke* de katolske Gudstjenesteskikke"². Det er dog ikke alle, der kan nøjes med det, og i vinteren 1521-22 samles en folkebevægelse i Wittenberg med Andreas Bodenstein i front. Bodenstein er Luthers discipel, men langt mere radikal i reformatorsk henseende end Luther. Juledag 1521 afholder Bodenstein den første evangeliske gudstjeneste. Luther er på dette tidspunkt ikke i Wittenberg, men da han kommer tilbage, griber han ind over for denne udvikling og forbyder Bodenstein at prædike. Begivenhederne har dog tvunget Luther til handling og startet den egentlige reformation. Melancton og Bugenhagen assisterer Luther i arbejdet med at reformere kirken, og de starter deres visitatsrejser i 1525.

¹ Friis 1945, s.202

² Friis 1945, s.237

Reformationen kommer til Danmark ad forskellige veje - den første danske oversættelse af det Ny Testamente kommer i 1524, danske unge drager til Wittenberg for at studere og bringer nye tanker med sig hjem (Wittenberg er kraftcenteret for både reformation og humanisme) og ikke mindst påvirkes vi via Slesvig, hvor Frederik d.1. er hertug. Han ser den tyske reformation udfolde sig og gør den religiøse tolerance til sin politik. I 1527 indfører han fuld religionsfrihed over for lutheranere dog som et politisk stunt, hvorigennem han håber at kunne neutralisere den gamle konge Christian d.2.'s indflydelse.³ I foråret 1526 sætter Hans Tausen yderligere gang i den danske reformation med en optræden i Viborg. Årene 1526-36 er præget af de såkaldte fejdeskrifter og en folkelig satiredigtning; en opbyggende, reformatorisk litteratur begynder også at komme frem. I 1534 bliver den luthersksindede Christian d.3. valgt til konge. På stænderrigsdagen i oktober 1536 vedtages en forordning, den såkaldte *Reces*, der bl.a. indeholder hovedlinjerne for den ny kirke, nu er reformationen af den danske kirke en realitet. I november begyndes udarbejdelsen af *Kirkeordinansen*, den danske kirkes grundlov, som sommeren 1537 godkendes af reformatorerne i Wittenberg.

Peder Palladius

Palladius bliver født i Ribe i 1503. Om moderen ved vi intet, men om faderen ved vi, at han var en lægmand, der havde svært ved at forstå sønnens viden. "Min Salig Fader/ ved naffn Esbern Jensen/ en Borger i Ribe/ en legmand/ der aldrig haffde lærd en bogstaff straffet mig haardelige met ord/ i hans alderdom/ oc i min vngdom/ vde imellom Ribe oc Bieringe/ fordi at ieg vaar en Pebling oc gick til Schole/ oc kunde dog icke opregne/ faar hannem/ alle Syndagers Euangelia/ paa mine fingre/ som hand kunde strax opregne faar mig".⁴

Palladius går i Ribe Latinskole 1510-15. Senere har han formodentlig studeret nogle år ved Københavns Universitet og været skolemester i Odense. D. 3. september 1531 bliver han indskrevet på universitetet i Wittenberg. Her undervises han af både Luther, Melanchton og Bugenhagen, og det ændrer hans liv. Han drager katolsk ud, men vender reformeret tilbage. "Det var det paa een Gang evangeliske og humanistiske Wittenberg, der gav Palladius hans aandelige Grundpræg."⁵ Da Christian d.3. spørger efter "en duelig dansk student til at lede den danske kirke"⁶, peger Bugenhagen og Melanchton på ham. Palladius vender tilbage til Danmark i 1537 og udnævnes hurtigt til biskop over Sjælland og dermed den reelt ledende af superintendenterne i den danske kirke. Han har herved fået en meget vigtig rolle i den danske, praktiske reformation af kirken.

³ Friis 1945, s.239

⁴ Koch, s. 1. Han citerer fra *Peder Palladius' Danske Skrifter* 1-5, udgivet af Lis Jacobsen(1911-26) og henviser med betegnelsen *DS* efterfulgt af bind- og sidenummer, her *DS3* 146.

⁵ Friis 1945, s. 279

⁶ Rasmussen 1984, s. 153

En Visitatsbog – grundlag, formål og fokus

"I det Tidsafsnit, da Peder Palladius levede, skrev man ikke Bøger uden at have et Formaal for Øje."⁷ – Palladius må have haft en grund til at nedskrive denne visitatsvejledning. Han var på en visitatsrejse i de sjællandske og københavnske kirker i årene 1537-43. Disse visitater skulle medvirke til at "afkatalisere og lutherisere den danske kirke"⁸. Nu skal kirken være folkets og ikke gejstlighedens.

Palladius nedskriver sin bog i en form, der viser, at den må være stilet til en anden end ham selv. Han fortæller om sin fremgangsmåde, hvilket ikke havde været nødvendigt, hvis den var skrevet som et manuskript til ham selv. "Her komme nu till mig alle de vngekarle oc drenge som kom ind i kirchen[...]Saa udveller degnen en aff hoben, han læßer op, først fader vor[...]"⁹ Det er sandsynligt, at bogen er skrevet som hjælp til Palladius' kolleger, provster og superintendentter, ligesom han i 1555 lod trykke en latinsk instruks for provstens visitation.

Visitatsbogen består af 5 parter og indledes med en kort "præfation". Palladius siger velkommen og giver en oversigt over de emner, der skal behandles. 1. part handler om kirkebygningen og gudstjenesten, hvilket også indbefatter folkets kristne pligter i forbindelse med kirkegang. Palladius behandler prædikestolen, døbefonten og alteret for sig og bruger det til at indføre menigheden i den evangeliske tros 3 vigtigste elementer – prædikenen(Guds ord!), dåben og nadveren.

2. part handler om præsten og degnen og om vigtigheden af, at forældrene sender deres børn i skole hos degnen. Palladius udtrykker sig på en måde, så alle forstår ham: "Lade i eders børn iche lære det gode, saa lære de det onde, lære de iche de x budord, troen, oc fader vor, da lære di at suerge och bande, liuge och stiæle, oc slaa folch ihiell[...]saa bliffuer eders børn till galgebørn, steillebørn, hiulebørn, oc sverdebørn, at j faa bode skam och skade for dem, inden i dø aff verden."¹⁰ I 2. part taler Palladius endvidere om det tiende og de ofre, man skal betale kirken. I forbindelse med kvindeoffer (det offer, man betaler, første gang en kvinde kommer i kirken efter at have født) får Palladius nævnt, at jordemødre altid skal være *gode*, gudsfrygtige kristne – praktisk som han er.

⁷ Brix 1925, s. 25

⁸ Koch, s. 6

⁹ Palladius 1925, s. 85

¹⁰ Palladius 1925, s. 89

I 3. part tales om helligdagene. Efter reformationen tror man ikke længere på bibelens tillæg såsom helgenskrifter, så der er nu langt færre helligdage end under den katolske kirke. I den lutherske kirke tror man på en kaldsetik, "en god kristen smed er en god kristen", og derfor er en god kristelig dag en dag, hvor man udøver det hverv, man er kaldet til.

I 4. part berettes om de fattiges forhold, og hvorledes man skal hjælpe dem. Den nye helligdomsgang er at gå "til guds leffuende tempel, det er, til leffuende Iacob, Søffren, Anne, som ligger der, och svijer och vercher"¹¹, når man er hos dem, hjælper man dem ved at bede for dem. "Iche ligger du der inde, oc ieg ey heller, end dog vi haffue det saa vel fortient som de haffue"¹². Mennesket fødes syndigt og dets videre handlinger ændrer ikke ved arvesynden. Vi har alle sammen lige vel fortjent at blive ramt af sygdom.

I 5. og sidste part behandles ægteskabssager og andre emner, der ikke har fundet plads i bogen hidtil. Slutteligt takker Palladius menigheden "kierligen", at de har overværet hans visitats, beder for de, der er besatte af djævelen, og lyser velsignelsen.

Bogens særlige træk, fortælle- og indholdsmæssige

En ting, der falder i øjnene ved læsning af Visitatsbogen, er Palladius' særlige, folkelige måde at skrive på. Med reformationen er religionen blevet demokratiseret, og med de religiøse teksters begyndende oversættelse til dansk lægges der i højere grad op til, at den *enkelt* forholder sig til religionen og ikke nøjes med præstens fortolkning. Formålet er folkeoplysning, og folket får derfor mulighed for at være mere aktive end før.

Palladius skriver ikke blot til folket, men også til almuen, han "følger samme uskrevne Love som H. C. Andersen, der taler til Børnene"¹³. Derigennem får alle mulighed for at være med og for at forstå. Selvom der er tale om en bog og ikke én specifik visitats i en bestemt kirke, bruger han vendinger som "i denne kirke". Det får bogen ned på et mere jordnært og forståeligt niveau. Han beretter også om lokale personer, han møder undervejs, og har lokale stednavne med. Det giver et mere intimt præg, stemningen bliver hyggelig, folkelig, og religionen mindre patetisk end under katolicismen.

Palladius' pædagogiske grundprincip er "at forklare det aandelige ved det synlige, det høje ved det jævne"¹⁴. På den måde kan han få almuen til at forstå det religiøse budskab og få budskabet til at blive deres og ikke kun kirkens. Når han beskriver den lutherske tro vha. døbefonten, alteret og prædikestolen som tidligere nævnt, er det et udtryk for denne pædagogik. "Alteret schall staa med ræene klæder paa, som huer

¹¹ Palladius 1925, s. 132

¹² Palladius 1925, s. 127

¹³ Friis 1945, s. 285

¹⁴ Friis 1945, s.280

uil io haffue en reen dugh, paa sit bord om søndage och andre hellige dage, end siidenn paa det bord der lesu Christj legome och blod schal handlis paa, den schal altid uerre ræen"¹⁵.

Han er meget opmærksom på, at denne nye tro er rationelt funderet og afviser pure én for en, med grov sprogbrug, de gamle katolske traditioner, der ikke er nøje logisk begrundede i bibelen. Under katholicismen var det bl.a. forbudt at gifte sig med en, man var "i familie med" som fadder e. lign. Dette afviser Palladius således: "Her schulle i ocsaa vide at ingen fadderschab kand forhindre ecteschab, som det wgudelige paffuens folck haffuer lært och løgit for oß"¹⁶. Her beskrives pavens folk som *ugudelige* ellers bruges ord som "krambo[d]er"¹⁷ om de mange helgenaltre, der er i "dieuelens røffuerkuler"¹⁸ (de katolske kirker). Denne rationalitet er også en vigtig del af humanismen. "Dybest set indebærer *ad fontes* en Tilbagevenden efter Senmiddelalderens højt overdrevne Følelseskultus og logiske Spilfægteri til den simple Fornuft."¹⁹ *Ad fontes* beskriver udmærket denne evangeliske tro, hvor alt skal være i overensstemmelse med Jesu lære, som den fremstilles i evangelierne uden menneskelig videreforklaring.

Palladius benytter nogle særlige sproglige træk til at få gjort sit sprog livligt, interessant og letforståeligt. Han benytter gentagelser af enkelte ord og fordobling i form af to ord med næsten eller nøjagtigt samme betydning fx "heder oc ære". Der er en forkærlighed for både assonans og allitteration "snæ kand knyge och fyge der ind, som soelen icke kand skinde ind, och er iche gott, at gode folck[...]"²⁰.

Der er flere ganske dramatiske perioder – "Du arme ormekrop, du arme formaledidede synder ieg gaff dig kirke och klokke, ieg gaff dig sognepræst och sognedegn, ieg gaff dig prædickestoel, funt och altere, ieg streckit mine hænder ud paa kaarsens gallie for dig, ieg gaff mig i døden for dig"²¹. I dette citat er det Jesus, der taler, oven i købet i direkte tale. Mennesket nedgøres ved billedsprog til en ormekrop og er syndigt. Arvesynden og Jesus, der ofrer sig for at befri mennesket fra arvesynden fremhæves. Dette er meget væsentligt for den lutherske tro, og Palladius har været fuldt bevidst om, at det er vigtigt at få frem og få skildret, så det virkeligt når ind. Fremstillingen må have grebet de tilstedeværende.

Peder Palladius, Visitatsbogen og Reformationen

Periodens litteratur bliver til i forbindelse med reformationen og dens tanker. Det være sig fejdeskrifterne, fx dem af "Poul Vendekåbe", såvel som nye salmer på dansk og oversættelse af det Ny Testamente.

¹⁵ Palladius 1925, s.36

¹⁶ Palladius 1925, s.35

¹⁷ Palladius 1925, s.36

¹⁸ Palladius 1925, s.38

¹⁹ Friis 1945, s.205

²⁰ Palladius 1925, s.28

²¹ Palladius 1925, s.47

Palladius er med til at oversætte Christian d.3.'s bibel til dansk sammen med bl.a. Christiern Pedersen. Den udkommer i 1550, og Luthers tyske bibel er selvfølgelig brugt som primært forlæg. Alle Palladius' skrifter har samme formål: reformation af kirken og folket ved hjælp af folkeoplysning. Han udgiver bl.a. en "Evangelisk Rimstok", som på et par linjer repeterer evangeliets handling. Det er en praktisk måde at få børn til at forstå og huske deres kristne lære, hvilket Palladius går stærkt ind for. Faktisk så stærkt, at de børn, der svarer rigtigt under deres undervisning i den lutherske tro, får kage. Jo før de får troen med, jo bedre. Derudover står han bag en bedebog og en katekismus og forfatter salmer på dansk, så menigheden kan synge med. Alt, hvad han udgiver, og gør, har et og samme formål: At oplyse folket, så det religiøse bliver tilgængeligt for dem, og de kan blive reformerte.

Palladius dør i 1560, og først langt senere i 1867 udkommer Visitatsbogen i sin fulde form. Han var, som man kan se, en vigtig person i den danske reformation, men er blevet glemt sammen med, at hans livsanliggende, reformationen, er kommet på afstand. Hans evne til at skrive det talte sprog er blevet sammenlignet med H. C. Andersens og Visitatsbogen fremhævet som et af vore litterære hovedværker. Når man som nutidig læser tager bogen frem, mødes man trods den tidsmæssige distance af en herlig, humoristisk og gribende sprogbrug og glemmer næsten, at bogen er fra midten af det 16. århundrede. Palladius udviser empati, stærk vrede og en flot evne til at skildre hverdagsepisoder. Derfor er Visitatsbogen også blevet en meget vigtig historisk kilde. Den giver én et udsøgt billede af en hverdag under reformationen, og af at det vigtigste for Palladius i hans hverdag var rollen som reformator.

Bibliografi

Primærlitteratur

Palladius, Peder (1925): *Peder Palladius' Visitatsbog*. Udgivet af Lis Jacobsen. København: Gyldendal.

Sekundærlitteratur

Bollerup, Anders (2001): "1500-tallet" in: *Litteraturhåndbogen 1*, (red.) Ib Fischer Hansen, m.fl. København: Gyldendal.

Brix, Hans (1925): *Danmarks Digtere*. København: H. Aschehoug & co.

Brix, Hans (1927): *Indledning og bemærkninger til Palladius' visitatsbog*. København: Gyldendal

Friis, Oluf (1945): *Den Danske Litteraturs Historie*. København: H. Hirschsprungs Forlag.

Koch, Carl Henrik: "Peter Palladius" in: *Arkiv for Dansk Litteratur* (der refereres til sidetal på forfatterportrættet i PDF-format)

Lütken, Gerd von Buchwald (2003): "Peder Palladius" in: *Gads Danske Forfatterleksikon*, (red.) Klaus P. Mortensen og Søren Schou. København: Gads Forlag.

Rasmussen, Jens Rahbek (1984): "Øvrighed og Menighed" in: *Dansk litteraturhistorie 2*, (red.) Peter Brask et al. København: Gyldendal